

Discursive and Identity-Based Analysis of the Foreign Policy of the Islamic Republic of Iran in Light of the 1404 Vision Document

Zahra Korani¹

1. Assistant Professor of Political Science, Payame Noor University, Tehran, Iran.
Email: zahrakorani@pnu.ac.ir

Abstract

This article examines one of the fundamental challenges of macro-policymaking in the Islamic Republic of Iran: the conflict between the development-oriented goals of the 2025 Vision Document and the security-confrontational approach of its foreign policy over the past two decades. Contrary to mainstream international relations approaches (realism and liberalism), which attribute this contradiction to the prioritization of short-term security interests over long-term economic benefits, this study employs the theoretical framework of constructivism to demonstrate that the issue is rooted in identity and discursive conflicts. The main question of the article is why Iran's foreign policy has practically come into conflict with the development-oriented goals of the 2025 Vision Document. The findings indicate that two competing "national identities" have been constructed and reproduced within Iran's socio-political structure: 1. A developmental-interactive identity, emerging from the discourse of global engagement and cooperation; 2. A revolutionary-resistance identity, shaped by historical experiences and the ideological perspective of the system. Using an interpretive-analytical method and examining key case studies, this article shows that the reality of Iran's foreign policy is not an objective given but a socio-normative construct formed through the interaction of competing identities and discourses. Policies based on economic development and a resistance economy impose different requirements on policymaking institutions, making the simultaneous pursuit of development and resistance impossible. In the process of successive shifts and inconsistent orientations, identity, ideological, and normative indicators undergo constant redefinition, to the extent that one can no longer speak of a fixed path or a stable identity. It appears that an integrated approach, encompassing the requirements of both spectrums and establishing a consensus on central and floating signifiers, could help create a balance between development and security.

Keywords: Constructivism, Discourse Analysis, National Identity, 2025 Vision Document, Iranian Foreign Policy, Resistance, Development

Extended Abstract

Introduction

The “Vision 2025 Document of the Islamic Republic of Iran,” issued in 2003, was designed as a high-level strategic roadmap outlining a twenty-year plan for transforming Iran into the leading economic, scientific, and technological power in the region. The document emphasized constructive engagement with the international community, achieving an average annual economic growth rate of 8 percent, attracting foreign investment, expanding infrastructure, and transitioning from an oil-dependent economy to a knowledge-based and competitive one. However, as the country reached the end of the Vision 2025 period, the practical outcomes diverged significantly from the document’s aspirations. Not only were the core economic and technological goals left unfulfilled, but Iran’s foreign policy also shifted away from the envisioned development-oriented trajectory. Instead, it became increasingly shaped by a security-driven and confrontational paradigm, prioritizing strategic depth, military capability, support for the “Axis of Resistance,” and the expansion of deterrence power. This discrepancy raises a central research puzzle: Why did Iran’s foreign policy diverge from the development-oriented goals of the Vision 2025 document, despite its consensus-based adoption among political elites? Materialist theories such as neorealism and liberalism fail to fully explain this contradiction. Neorealism focuses on structural threats and power distribution, while liberalism emphasizes economic cooperation—yet neither can account for the persistent subordination of economic interests to security considerations. This article therefore moves beyond material and behavioral analyses and examines the issue at the level of identity and discourse, arguing that the contradiction reflects a deep identity-based divide among Iran’s ruling elites.

Research Objectives

The primary objective of this study is to explain the identity-based and discursive roots of the contradiction between the development-oriented goals of Vision 2025 and Iran’s security-oriented foreign policy. Specifically, the study aims to:

- ❖ Demonstrate that Iran’s foreign policy is not merely the outcome of rational or material calculations but is fundamentally a socially and normatively constructed phenomenon.
- ❖ Show that two competing national identities—the interactive developmental identity and the revolutionary–resistance identity—offer divergent interpretations of national interests.
- ❖ Reveal how this identity competition imposes conflicting priorities on foreign policy, thereby obstructing the realization of Vision 2025.
- ❖ Highlight the necessity of analyzing discourse and identity to understand the roots of Iran’s developmental deadlock.

Methodology

This research employs an interpretive–analytical method, consistent with the epistemological foundations of constructivism. Constructivism posits that

identities, interests, and even international structures are socially constructed through discourse, interaction, and shared meanings. Therefore, the methodology focuses on uncovering and interpreting the meanings, norms, and identity narratives that shape foreign policy choices, rather than measuring material variables.

To illustrate how identity competition produces contradictory policy outcomes, the study uses key case studies as “critical tests” that reveal the clash between the two identity logics—developmental interaction versus revolutionary resistance. Discourse analysis is also used to examine the central signifiers, linguistic patterns, and normative frameworks that reproduce each identity.

Discussion and Findings

Constructivism and the Role of Identity in Foreign Policy

Constructivism challenges the rigid separation between “objective reality” and “social construction,” arguing that political behavior is shaped by shared meanings, norms, and identity-based interpretations. From this perspective:

- ❖ Concepts such as anarchy, threat, and security are not fixed material realities but social constructs.
- ❖ A state’s identity is the primary source of its interests.
- ❖ Discourses shape identities and legitimize particular policy choices.
- ❖ Competing discourses can lead to inconsistent or contradictory policy outcomes.

Thus, foreign policy is not a stable, predetermined path but a dynamic process shaped by evolving identity narratives.

Two Competing Identities in Iran’s Political Structure

The study identifies two dominant and competing identities within Iran’s political–social structure:

The Interactive Developmental Identity

- Emphasizes constructive engagement with the world, economic cooperation, foreign investment, and stability.

- ❖ Views economic development as the foundation of national security.
- ❖ Centers its discourse on “development,” “interaction,” and “economic growth.”
- ❖ The Revolutionary–Resistance Identity
- ❖ Prioritizes independence, threat perception, strategic depth, deterrence, and resistance.
- ❖ Considers security a prerequisite for development.
- ❖ Centers its discourse on “security,” “independence,” “resistance,” and “deterrence.”
- ❖ Advocates increased military spending, missile development, and support for regional allies.

These identities impose divergent priorities on foreign policy. While the developmental identity seeks integration into global markets and reduced tensions, the resistance identity emphasizes confrontation, autonomy, and military empowerment.

Consequences of Identity Competition for Vision 2025

The findings show that:

- ❖ Iran's foreign policy does not follow a stable or coherent trajectory but is shaped by identity shifts and discursive oscillations.
- ❖ Normative and ideological indicators are continually redefined, preventing the formation of a consistent long-term strategy.
- ❖ Development-oriented and resistance-oriented policies require fundamentally different—and often incompatible—institutional commitments.
- ❖ This incompatibility has made it impossible to simultaneously pursue economic development and resistance-based security.
- ❖ As a result, the key goals of Vision 2025—global economic integration, foreign investment, stable international relations, and sustained economic growth—have remained unrealized.

Conclusion

This study concludes that the contradiction between Vision 2025 and Iran's foreign policy is rooted not in miscalculation or external constraints but in a deep identity-based and discursive divide within the political system. The two competing identities—interactive developmental and revolutionary–resistance—offer conflicting interpretations of national interests and impose inconsistent priorities on foreign policy.

Given that foreign policy is a socially constructed and normatively driven process, resolving this contradiction requires addressing the underlying identity divide. The study suggests that a hybrid approach, capable of integrating the essential elements of both identities, may provide a viable path toward balancing development and security. Only through a redefinition of national identity that accommodates both interaction and security can Iran move toward achieving its long-term developmental goals.

واکاوی گفتمانی و هویتی سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در پرتو سند چشم‌انداز ۱۴۰۴

زهرا کرانی^۱

۱. استادیار گروه علوم سیاسی دانشگاه پیام نور، تهران، ایران

Email: zahrakorani@pnu.ac.ir

چکیده

این مقاله به بررسی یکی از چالش‌های بنیادین سیاست‌گذاری کلان جمهوری اسلامی ایران می‌پردازد: تقابل میان اهداف توسعه‌محور سند چشم‌انداز ۱۴۰۴ و رویکرد امنیتی-تقابل محور سیاست خارجی در دو دهه اخیر. برخلاف رویکردهای جریان اصلی روابط بین‌الملل (رنالیسم و لیبرالیسم) که این تضاد را ناشی از ترجیح منافع امنیتی کوتاه‌مدت بر منافع اقتصادی بلندمدت می‌دانند، این پژوهش با بهره‌گیری از چهارچوب نظری سازه‌نگاری نشان می‌دهد که مسئله، ریشه در برخورد هویتی و گفتمانی دارد. پرسش اصلی مقاله آن است که چرا سیاست خارجی ایران عملاً با اهداف توسعه‌محور سند چشم‌انداز ۱۴۰۴ در تعارض قرار گرفته است؟ یافته‌ها نشان می‌دهد که دو «هویت ملی» رقیب در ساختار سیاسی-اجتماعی ایران ساخته و بازتولید شده‌اند: ۱. هویت توسعه‌گرایی تعاملی، برآمده از گفتمان تعامل و همکاری جهانی؛ ۲. هویت انقلابی-مقاومتی، شکل گرفته در بستر تجربیات تاریخی و نگاه ایدئولوژیک. این مقاله با استفاده از روش تفسیری-تحلیلی و بررسی مطالعات موردی کلیدی، نشان می‌دهد که واقعیت سیاست خارجی ایران نه یک داده عینی، بلکه برساخته‌ای اجتماعی-هنجاری است که از تعامل میان هویت‌ها و گفتمان‌های رقیب شکل می‌گیرد. سیاست‌های مبتنی بر توسعه اقتصادی و اقتصاد مقاومتی الزامات متفاوتی را به نهادهای درگیر سیاست‌گذاری تحمیل می‌کنند که پیشبرد هم‌زمان توسعه و مقاومت را ناممکن ساخته است. در فرایند چرخش‌ها و جهت‌گیری‌های ناهمخوان، شاخص‌های هویتی-ایدئولوژیک و هنجاری دستخوش بازتعریف دائمی می‌شوند، به گونه‌ای که دیگر نمی‌توان از یک مسیر ثابت و هویت پایدار سخن گفت. بنابراین سیاست خارجی کشور در یک تعلیق گفتمانی میان آرمان توسعه و الزام مقاومت قرار گرفته است. به نظر می‌رسد رویکرد تلفیقی که الزامات هر دو طیف را پوشش دهد توافقی بر سر دال‌های مرکزی و شناور ایجاد کند، می‌تواند به ایجاد توازن بین توسعه و امنیت کمک کند.

کلیدواژه‌ها: سازه‌نگاری، تحلیل گفتمان، هویت ملی، سند چشم‌انداز ۱۴۰۴، سیاست خارجی ایران، مقاومت، توسعه

مقدمه و بیان مسئله

در سال ۱۳۸۲، سندی بالادستی تحت عنوان «چشم‌انداز جمهوری اسلامی ایران در افق ۱۴۰۴» با هدف ترسیم یک نقشه راه بیست‌ساله برای کشور تدوین و ابلاغ گردید. این سند، ایرانی را تصویر می‌کرد که در پایان این دوره به قدرت اول اقتصادی، علمی و فناوری در سطح منطقه تبدیل شده و از تعامل سازنده و مؤثر با جهان برخوردار است (قانون برنامه چهارم توسعه، ۱۳۸۳). اهداف کمی مانند دستیابی به رشد اقتصادی متوسط سالانه ۸ درصد، این سند را به نماد یک اراده سیاسی برای گذار از یک اقتصاد متکی به نفت به یک اقتصاد دانش‌بنیان و رقابتی در عرصه جهانی تبدیل کرد.

باین‌حال، با رسیدن به پایان افق ۱۴۰۴، کارنامه عملی کشور تصویری متفاوت را به نمایش می‌گذارد. در پایان دوره سند چشم‌انداز ۱۴۰۴، نه‌تنها اهداف اصلی اقتصادی و فناوریانه محقق نشده، بلکه سیاست خارجی ایران در عمل بر دوراهی تعامل و یا تقابل قرار گرفته است. در عمل سیاست خارجی به عرصه رقابت گروه‌های دخیل در امر سیاست‌گذاری و عدم پایداری در این حوزه تبدیل شده است. تعامل با نظام جهانی یا مقاومت و استقلال دو هدفی بودند که از سوی نهادهای قدرت در دوره‌های مختلف مورد تأکید قرار گرفتند. مباحثی از قبیل توسعه‌گرایی (اقتصادی و سیاسی) و تنش‌زدایی در مقابل اهدافی مانند حفظ استقلال، حمایت از محور مقاومت و توسعه توان بازدارندگی نظامی، مواردی بودند که کشور را در مسیری متفاوت از آنچه سند چشم‌انداز ترسیم کرده بود، قرار داند. این وضعیت یک معمای پژوهشی مهم را مطرح می‌کند: چرا با وجود تدوین یک سند بالادستی توسعه‌محور و مورد اجماع نخبگان، سیاست خارجی ایران در عمل از آرمان‌های سند فاصله گرفته است؟ چرا اهداف سیاست خارجی در حوزه توسعه‌محور سند چشم‌انداز ۱۴۰۴ محقق نشده است؟

پاسخ به این سؤال از آن جهت حائز اهمیت است که به درک ریشه‌های بن‌بست‌های توسعه‌ای و چالش‌های راهبردی ایران کمک می‌کند. نظریه‌های مادی‌گرا مانند نوواقع‌گرایی، با تمرکز بر توزیع قدرت و تهدیدات ساختاری (از قبیل وابستگی ساختاری کشورهای منطقه به قدرت‌های خارجی، اختلافات داخلی و بی‌اعتمادی عمیق میان این کشورها، حضور نیروهای بیگانه برای ایجاد امنیت) ممکن است رویکرد امنیتی ایران را تبیین کنند، اما در توضیح چرایی تدوین سندی توسعه‌گرا که در تضاد با این رویکرد است، ناتوانند. از سوی دیگر، نظریه‌های لیبرال که بر منافع اقتصادی و همکاری تأکید دارند، نمی‌توانند توضیح دهند که چرا منافع اقتصادی آشکار (مانند جذب سرمایه) به‌طور مداوم در ذیل ملاحظات امنیتی قرار گرفته است. هدف اقتصادی

سند چشم‌انداز جذب ده‌ها میلیارد دلار سرمایه و تکنولوژی خارجی برای رسیدن به رشد اقتصادی ۸ درصدی و تبدیل شدن به قدرت اول منطقه بود. لازمه این کار، ثبات، پیش‌بینی‌پذیری و تعامل سازنده با جهان است. در این مسیر کشور نیازمند سرمایه‌گذاری عظیم در زیرساخت‌ها (راه‌ها، بنادر، آب، برق، اینترنت)، صنایع، آموزش و بهداشت بود تا بهره‌وری و رفاه عمومی افزایش یابد. ایران برای تبدیل شدن به قدرت اقتصادی منطقه، باید به مرکز تجارت و ترانزیت منطقه تبدیل می‌شد که این امر مستلزم ارتباط روان و بدون مانع با سامانه بانکی جهانی (مانند سوئیفت) و بازارهای بین‌المللی است.

در دهه‌های گذشته دو رویکرد درخصوص نحوه برخورد با نیازهای کشور شکل گرفت که علی‌رغم اشتراکاتشان در حوزه معنایی و تأکید بر دال‌هایی از قبیل استقلال و پیشرفت کشور، ابزارهای متفاوتی برای رسیدن به اهداف تعیین‌شده را برگزیدند. رویکرد امنیتی که مبتنی است بر «اول امنیت، بعد توسعه»، معتقد است بدون امنیت و بقای نظام، توسعه اقتصادی بی‌معناست. این رویکرد معتقد به الحاق به قدرت‌های بزرگ برای تأمین امنیت خود نیست و به دنبال شکل‌دهی ائتلاف جهت ثبات امنیتی را نیست، بلکه معتقد به تکیه بر ظرفیت‌های ملی و توانمندی‌های داخلی است (علایی، ۱۳۹۱: ۱۲۲). بنابراین مسائل ساختاری منطقه‌ای و بین‌المللی (از قبیل حضور قدرت‌های جهانی در منطقه، تحریم‌ها، گفتمان‌های شیعه‌هراسی و ...) را به‌عنوان نشانه‌هایی از تهدید درک کرده و جهت صیانت از هویت سیاسی کشور رویکردی استقلال‌محور اتخاذ نموده و براساس آن اولویت را به مقابله با تهدیدات (عمدتاً آمریکا و اسرائیل) و تقویت عمق استراتژیک (حمایت از متحدان منطقه‌ای) می‌دهد. به عبارتی دال مرکزی این رویکرد استقلال، امنیت، مقاومت و بازدارندگی است. بنابراین نیازمند تخصیص بودجه بیشتری به نیروهای نظامی، صنایع دفاعی (به‌ویژه موشکی) و حمایت مالی و نظامی از متحدان منطقه‌ای است. یعنی توان نظامی، بازدارندگی موشکی و نفوذ منطقه‌ای به اولویت اصلی سیاست خارجی تبدیل می‌گردد.

در نقطه مقابل، «هویت توسعه‌گرای تعاملی» منافع ملی را در گرو همکاری با جهان و تحقق توسعه علمی می‌داند. از این منظر، شرط ضروری برای دستیابی به توسعه اقتصادی، تضمین امنیت سرمایه‌گذاران و رسیدن به مرحله بهره‌وری اقتصادی است. بدین ترتیب دال مرکزی این گفتمان توسعه، تعامل سازنده و رشد اقتصادی است. مقاله با فراتر رفتن از تحلیل‌های مادی سیاست خارجی و ورود به حوزه معنا، هویت و گفتمان سعی در تحلیل موضوع دارد. با اتکا به چهارچوب نظری سازه‌انگاری،

فرضیه اصلی این پژوهش آن است که تضاد میان سند چشم‌انداز و سیاست خارجی عمل‌گرایانه ایران، بازتابی از یک شکاف هویتی عمیق در سطح نخبگان حاکم است. این پژوهش با هدف واکاوی ریشه‌های تضاد میان آرمان‌های توسعه‌محور سند چشم‌انداز و رویکردهای امنیتی-مقاومتی در سیاست خارجی ایران از روش تفسیری و تحلیلی استفاده برده است. از آنجایی که سازه‌انگاری معتقد است هویت‌ها و منافع دولت‌ها پدیده‌هایی «بین‌ذهنی»^۱ و برساخته اجتماع هستند، روش تحقیق نیز باید به دنبال کشف و تفسیر این معانی باشد، نه اندازه‌گیری متغیرهای مادی. برای نشان دادن این که این رقابت هویتی چگونه در عمل به نتایج سیاستی متضاد منجر می‌شود، از روش مطالعه موردی استفاده شده است. این موارد به این دلیل انتخاب شدند که به مثابه «آزمون‌های حیاتی»^۲ عمل کرده و برخورد دو منطق هویتی را به شفاف‌ترین شکل ممکن به نمایش می‌گذارند.

۱. پیشینه پژوهش

بخش عمده‌ای از ادبیات موجود، سند چشم‌انداز ۱۴۰۴ را از منظر سیاست‌گذاری عمومی، مدیریت استراتژیک و اقتصاد کلان مورد واکاوی قرار داده‌اند. این پژوهش‌ها عمدتاً بر شناسایی موانع تحقق اهداف سند متمرکز بوده‌اند.

برخی از تحلیل‌گران، با تمرکز بر متغیرهای اقتصادی، موانعی چون «تحریم‌های شدید بین‌المللی»، «نوسانات شدید قیمت نفت» و «مشکلات ساختاری اقتصاد ایران» را دلیل اصلی ناکامی سند می‌دانند (نبلی، ۱۳۹۷). این رویکرد، عوامل برون‌زا و ساختارهای معیوب اقتصادی را متغیر اصلی تبیین‌کننده می‌داند. بعضی پژوهشگران به عامل امنیت اقتصادی در ایجاد زمینه برای تحقق اهداف چشم‌انداز پرداخته‌اند. از نظر آنان امنیت اقتصادی در جهان امروز، سنگ‌بنای قدرت ملی هر کشور محسوب می‌شود. از همین رو، شناسایی و فهرست کردن تهدیدهایی که علیه امنیت اقتصادی کشور وجود دارد، نه تنها برای تحقق هدف سند چشم‌انداز ۱۴۰۴ (یعنی دستیابی به جایگاه نخست اقتصادی در منطقه) ضروری است، بلکه تحقق قدرت و امنیت ملی نیز کاملاً وابسته به این مهم است. نتایج تحقیق حاکی از آن است که چالش‌های درون ساختاری اقتصادی و سیاست‌های تحریمی امریکا و غرب علیه ایران، اصلی‌ترین تهدیدات داخلی و خارجی امنیت

1. Intersubjective

2. Critical Junctures

اقتصادی کشور محسوب می‌شود (موسوی و لهراسبی، ۱۳۹۹). با وجود اهمیت این تحلیل‌ها، آن‌ها عمدتاً توصیفی بوده و در تبیین چرایی با محدودیت مواجه هستند. این تحلیل‌ها، انتخاب‌های سیاسی را به‌عنوان یک متغیر مستقل در نظر نمی‌گیرند، بلکه آن را تابعی از فشارهای اقتصادی می‌بینند.

دسته‌ای از مطالعات نیز بر «عدم ثبات در مدیریت کلان»، «ناهماهنگی میان دستگاه‌های اجرایی»، «ضعف نظام بوروکراتیک» و «فقدان پیوند ارگانیک میان سند چشم‌انداز و برنامه‌های پنج‌ساله توسعه» تأکید ورزیده‌اند (علی‌پور، ۱۳۹۱). برخی نیز با تأکید بر عامل «نقش» معتقدند راهبردهای کلان ملی متفاوتِ روسای جمهور ایران به اجرای سیاست خارجی متفاوت و بعضاً متعارضی منجر شده است (دولت‌آبادی و سپاوشی، ۱۳۹۹).

آثار متعددی از منظر «توسعه سیاسی» به موضوع پرداخته‌اند. در این چهارچوب، مفاهیمی چون «جامعه مدنی»، «حاکمیت قانون»، «آزادی‌های فردی و اجتماعی»، «انتخابات رقابتی» و «تنش‌زدایی در سیاست خارجی» در یک زنجیره هم‌ارزی قرار می‌گیرند (بشیریه، ۱۳۸۲؛ جلالی‌پور، ۱۳۸۸). از این منظر، توسعه‌نیافتگی ریشه در موانع ساختاری سیاسی و حقوقی داخلی و انزوای بین‌المللی دارد و راه‌حل، اصلاح این ساختارهاست. این رویکردها به هسته اصلی مسئله نزدیک‌تر می‌شوند، اما اغلب در سطح تحلیل رفتاری باقی می‌مانند.

تعدادی از آثار نیز در پژوهش‌های خود به تدوین و مفصل‌بندی گفتمان‌های شکل‌گرفته در دوران پس از انقلاب اسلامی می‌پردازند. هدف مرکزی این پژوهش‌ها واکاوی و استخراج وجه تمایز و تشابه میان دو رویکرد «اصلاح‌طلبی» و «اصول‌گرایی» و همچنین تأثیرات این گفتمان‌ها بر فرهنگ سیاسی ایران است (محمدباقر مکرمی پور و همکاران ۱۴۰۱؛ رادفر، ۱۳۹۶؛ دهقانی‌فیروزآبادی، ۱۳۹۳).

این پژوهش با اذعان به اهمیت عوامل اقتصادی، مدیریتی و سیاسی، استدلال می‌کند که برای فهم کامل معمای سند چشم‌انداز، باید از سطح تحلیل مادی و رفتاری فراتر رفته و به سطح بیناذهنی یعنی حوزه هویت و گفتمان وارد شویم. بنابراین سعی شده که علت ناکامی در دستیابی به اهداف سند ۱۴۰۴ را با روش سازه‌انگاری و تأثیر گفتمان فکری نخبگان قدرت در عرصه سیاست خارجی بسنجیم. درواقع دال‌های مرکزی هر گفتمان، اولویت‌های متفاوتی را بر عرصه سیاست خارجی تحمیل می‌کند و نتایج متفاوتی را به بار می‌آورد. بدین ترتیب، این پژوهش با تمرکز بر «ساخت‌یابی

اجتماعی منافع»^۱، شکافی را در ادبیات موجود پر می‌کند که قادر به تبیین چرایی ترجیحات سیاسی در سیاست خارجی ایران بوده است.

۲. چهارچوب نظری: سازه‌انگاری و نقش هویت در سیاست خارجی

سازه‌انگاری با تکیه بر مبانی معرفت‌شناختی و هستی‌شناختی خاص، برداشت تازه‌ای از واقعیت ارائه می‌دهد. این رویکرد مرز میان «برساخته» و «واقعیت عینی» و همچنین میان «واقعیت» و «ارزش» را در هم می‌شکند و شیوه‌های نوینی برای تحلیل پدیده‌ها عرضه می‌کند. در نگاه سازه‌انگارانه واقعیت زمانی معنا پیدا می‌کند که ساخته و بازتولید شود؛ این معنا در قالب‌های روان‌شناختی، اجتماعی و فرهنگی شکل می‌گیرد. بنابراین، برخلاف طبیعت‌گرایی، تمرکز سازه‌انگاری بر مؤلفه‌های فرهنگی و تفسیرگرایانه است. افزون بر ساخته‌شدن واقعیت، چگونگی فهم و بازتولید واقعیت اجتماعی نیز اهمیت دارد (معینی علمداری و راسخی، ۱۳۸۹: ۱۸۴).

نظریه سازه‌انگاری بر پایه نظریه اجتماعی بنا شده و با بنیان‌های اصلی روابط بین‌الملل تعارضی ندارد، اما تأکید می‌کند که سیاست جهانی در قالب «جامعه بین‌المللی» شکل می‌گیرد نه صرفاً «نظام بین‌الملل». از دیدگاه سازه‌انگاران، ساختارهای هنجاری و معنایی همانند ساختارهای مادی اهمیت دارند؛ نظام‌های مبتنی بر ایده‌ها، باورها و ارزش‌های مشترک نیز ویژگی‌های ساختاری دارند و بر رفتارهای اجتماعی و سیاسی اثرگذارند (مقی و ملکی عزین آبادی، ۱۳۹۸: ۲۶۲). در این رویکرد، ساختارهای اجتماعی محصول دانش مشترک، منابع مادی و عملکردها هستند. از آنجاکه سازه‌انگاران بر نقش تعیین‌کننده اندیشه و ادراک در شکل‌گیری روندها و نتایج تأکید دارند، دانش جایگاهی کلیدی می‌یابد. آنان سرچشمه امنیت را در نحوه برداشت و تفکر بازیگران نسبت به منافع و تهدیدها می‌دانند. هرچه ادراکات و منطق متقابل بازیگران نسبت به پدیده‌ها متفاوت‌تر باشد، سطح بی‌اعتمادی افزایش یافته و دولت‌ها بیشتر به سمت خودیاری و خودمحوری سوق پیدا می‌کنند (مشیرزاده، ۱۳۸۸: ۳۴۷). آنارشی در روابط بین‌الملل یک برساخته اجتماعی است؛ یعنی وجود و تأثیرش به این بستگی دارد که کشورهای مختلف آن را باور کنند و مطابق آن عمل کنند. الکساندر ونت، نظریه‌پرداز سازه‌انگار، معتقد است بسیاری از مفاهیم کلیدی در این حوزه-مانند خود آنارشی-ذاتی و تغییرناپذیر نیستند، بلکه در طول تاریخ و بر اثر تعاملات ساخته شده‌اند. این دیدگاه، مخالف نگاه واقع‌گرایان و آرمان‌گرایان است که

آنارشی را جزئی جدا نشدنی از سامانه بین‌الملل می‌دانند و نت بر دو اصل اصلی تأکید دارد: اول این‌که ساختارهای جوامع (از جمله نظام جهانی) بیشتر از طریق ایده‌ها و هنجارهای مشترک شکل می‌گیرند تا عوامل مادی و دوم این‌که هویت و منافع کشورها نیز تحت تأثیر همین باورها و تعاملات شکل می‌گیرد، نه ذات ثابت آن‌ها. بنابراین، اگر امروز شاهد رقابت بر سر قدرت و عمل براساس خودیاری در جهان هستیم، این به خاطر ذات آنارشی نیست، بلکه نتیجه روندهای تاریخی و انتخاب‌های جمعی کشورهاست. به بیان دیگر، قدرت‌طلبی و خودیاری در روابط بین‌الملل، نهادهایی درون یک سامانه آنارشیک هستند، نه ویژگی‌های ذاتی و اجتناب‌ناپذیر آن. در نهایت، آنارشی دقیقاً همان چیزی است که دولت‌ها باور دارند و براساس آن رفتار می‌کنند (Wendt, 1999, p.395).

رویس اسمیت سازه‌انگاری را در دو سطح داخلی و فراملی مورد بررسی قرار می‌دهد. در سطح بین‌المللی، این رویکرد بر اهمیت هنجارهای اجتماعی و نقش آن‌ها در شکل‌دهی به روابط میان دولت‌ها تأکید دارد. براساس تحلیل سازه‌انگارانه، سیاست جهانی را نمی‌توان صرفاً به مجموعه‌ای از کنش‌های عقلانی یا ساختارهای مادی و نهادهای در سطح ملی و بین‌الملل فروکاست. زیرا تعاملات میان دولت‌ها نه بر پایه منافع ملی ثابت و تغییرناپذیر، بلکه در گذر زمان و از رهگذر هویت‌ها شکل می‌گیرند و حتی می‌توانند به ایجاد یا تحول هویت‌های جدید منجر شوند (Checkel, 1998, p.335).

سازه‌انگاری به‌عنوان «راه سوم» در نظریه‌های روابط بین‌الملل، بر این ایده بنیادین استوار است که ساختارهای نظام بین‌الملل (مانند آنارشی) و منافع دولت‌ها، پدیده‌هایی از پیش داده‌شده و مادی نیستند، بلکه برساخته‌های اجتماعی هستند. به قول الکساندر ونت آنارشی آن چیزی است که دولت‌ها از آن می‌سازند این بدان معناست که کنشگران (دولت‌ها) از طریق تعاملات و باورهای مشترک خود به جهان معنا می‌بخشند.

برای تحلیل موضوع این مقاله، سه مفهوم کلیدی سازه‌انگاری راهگشا هستند: «هویت»^۱، «گفتمان»^۲ و «هنجارها»^۳. هویت، درک یک کنشگر از «خود» و تمایزش از «دیگری» است. یکی از مهم‌ترین دیدگاه‌های اهمیت سازه‌انگاری در روابط بین‌الملل وابستگی این رهیافت به مسئله هویت دولت‌هاست. هویت عبارت است از فهم‌ها و انتظاراتی در مورد خود که خاص نقش است و نمی‌توان آن را جدای از بستر

1. Identity
2. Discourse
3. Norms

اجتماعیشان تعریف کرد. سازه‌انگاران در تعریف هویت، آن را تعریف خود یا تعریف کیستی خود در مقابل دیگری دانسته‌اند. هویت به ملت‌ها اجازه می‌دهد تا جهان خود را معنادر کنند، به دسته‌بندی موجودیت‌ها اقدام کنند و آن‌ها را دوست یا دشمن خود تعریف کنند. دولت‌ها با این تصورات درصدد تغییر یا حفظ وضعیت موجود برمی‌آیند، با کشوری متحد می‌شوند یا علیه دیگری اقدام می‌کنند (Wilmer, 2002). از منظر سازه‌انگاری، هویت یک دولت، منبع اصلی «منافع»^۱ آن است. منافع به‌طور عینی وجود ندارند، بلکه براساس هویت یک دولت تعریف می‌شوند. برای مثال، دولتی با هویت «انقلابی»، جهان را مملو از تهدیدات ایدئولوژیک می‌بیند و منافع خود را در «صدور انقلاب» و «مقاومت» تعریف می‌کند، درحالی‌که دولتی با هویت «ملت-تاجر»^۲ جهان را سرشار از فرصت‌های اقتصادی دیده و منافع خود را در «تجارت آزاد» و «ثبات» می‌جوید (Katzenstein, 1996).

گفتمان به معنای نظام‌های معنایی و زبانی است که چهارچوب فکر کردن و صحبت کردن درباره یک موضوع را شکل می‌دهند. گفتمان‌ها درواقع منظومه‌های معانی هستند که در آن‌ها نشانه‌ها با توجه به تمایزی که با یکدیگر دارند هویت و معنا می‌یابند. گفتمان‌ها تصور و فهم ما از واقعیت را شکل می‌دهند. بنابراین معنا و فهم انسان همواره گفتمانی است (نظری و همکاران، ۱۴۰۰: ۲۶). گفتمان‌ها از طریق تکرار و نهادینه‌سازی، هویت‌ها و منافع را می‌سازند و مشروعیت می‌بخشند. تحلیل گفتمان به ما نشان می‌دهد که چگونه استفاده از واژگان خاص (مانند «استکبارستیزی» در برابر «تعامل سازنده») به بازتولید یک هویت خاص و به حاشیه راندن هویت‌های رقیب کمک می‌کند. هنجارها، دولت‌ها برای پذیرفته شدن در یک جامعه بین‌المللی یا حفظ هویت خود، تلاش می‌کنند تا رفتار خود را با هنجارهای آن جامعه تطبیق دهند. بنابراین در طول سال‌های پس از جنگ هشت‌ساله شاهد دو گفتمان و الگوی فکری متفاوت در ساختار قدرت در جمهوری اسلامی هستیم که آرمان‌های متفاوتی دنبال می‌کنند. به‌عنوان مثال نحوه مواجهه بر سر پذیرش «FATF»، نمونه‌ای از برخورد میان هویت‌های مختلف است که هرکدام هنجارهای متفاوتی را مشروع می‌دانند. با این چهارچوب، می‌توان تضاد در سیاست ایران را نه یک اشتباه محاسباتی، بلکه یک رقابت بر سر تعریف هویت و منافع ملی تحلیل کرد.

1. Interest

2. Trading State

۳. ساخت‌یابی دو هویت رقیب در ایران

براساس بیان شد، مهم‌ترین عامل و متغیر مستقلى که تصمیم‌گیری در جمهوری اسلامی ایران را تعیین می‌کند، انتظارات ارزشی بین‌ذهنی در مورد رفتار مناسب، یعنی هنجارهای اجتماعی ملی و فراملی است که کشور با آن روبه‌رو است. بنابراین، در چهارچوب گفتمانی؛ اهداف و منافع ملی امور ثابت، عینی، دقیق و از پیش تعیین‌شده نیست و همه آن‌ها به‌صورت بین‌ذهنی شکل گرفته و مطرح می‌شود و معمولاً گفتمان‌هایی که قدرت را در دست می‌گیرند، برای مشروعیت‌بخشی به خودشان، روایت خود را از منافع و اهداف به‌صورت اهداف و منافع ملی مطرح می‌سازد. از همین رو دو گفتمان یا نظام معنایی شکل گرفته که هر کدام بر عوامل و زمینه‌های خاصی تأکید می‌کنند و براساس آن اولویتهای داخلی و خارجی را تبیین می‌نمایند که عبارت‌اند از گفتمان توسعه‌گرای تعاملی و گفتمان انقلابی و مقاومتی.

۳-۱. هویت توسعه‌گرای تعاملی: گفتمان پیشرفت

انقلاب اسلامی ۱۳۵۷ موجب بازتعریفی بنیادین در ساختار سیاست خارجی ایران شد و آن را براساس پارادایم‌های گفتمانی نوینی استوار ساخت. باین‌حال، این چهارچوب کلان، یکپارچه و ثابت باقی نمانده و در دهه‌های پس از انقلاب، عرصه ظهور و غلبه گفتمان‌های متعددی بوده است که هر یک به‌نوبه خود، راهبردها و کنش‌های دیپلماتیک کشور را دستخوش تحول کرده‌اند. به عبارت دیگر، با تغییر گفتمان مسلط بر دستگاه سیاست خارجی، رویکرد و دیپلماسی کشور نیز تحولات معناداری را تجربه کرده و هر دوره، بازتاب‌دهنده اصول و اولویتهای گفتمان حاکم بوده است.

هم‌زمان شدن پیامدهای جنگ تحمیلی با افت درآمدهای نفتی (ناشی از تحولات ژئوپلیتیک و سیاست عدم تعهد) با فشارهای ناشی از تحریم‌های بین‌المللی، کشور را در یک بحران اقتصادی فرو برد. این بحران، زمینه‌ساز شکل‌گیری یک خواست عمومی و فراگیر برای «توسعه اقتصادی» در میان طبقات مختلف اجتماعی شد. در نتیجه، این تقاضای عمومی به یک جدال نظری مهم بر سر چگونگی پذیرش فناوری‌های نوین دامن زد و به ناگزیر، بحث را به حوزه وسیع‌تری کشاند؛ یعنی مناقشه بر سر نسبت میان مظاهر فرهنگ مدرن، نظیر دموکراسی و آزادی، با ارزش‌ها و نهادهای دینی.

در جمهوری اسلامی، جریان توسعه‌گرا به‌عنوان یکی از گرایش‌های فکری و سیاسی مطرح شد و ویژگی اصلی آن‌ها نگاه نوگرایانه به اقتصاد و توجه به صنعت و نهادهای مدرن بود. پس از جنگ، با شروع برنامه‌های توسعه، این جریان حضور پررنگی در

دانشگاه‌ها و عرصه سیاست‌گذاری اقتصادی پیدا کرد (خرمشاد و نجات‌پور، ۱۳۹۴: ۱۲۲). گفتمان سازندگی، با درک این موضوع که رویکردهای پیشین به ائتلاف منابع ملی می‌انجامد، راهبردی نوین را در پیش گرفت. این تغییر رویکرد که توسط دولت هاشمی رفسنجانی هدایت می‌شد، برای غلبه بر مشکلات تحمیلی جنگ و همچنین برای شکل‌دهی به هویتی جدید و متناسب با انتظارات داخلی و بین‌المللی طراحی شده بود. از همین رو، مأموریت اصلی این گفتمان در طول هشت سال حاکمیت خود، تحقق دو هدف کلیدی بود: تضمین «بقا» و ارائه «هویتی نوین» از ایران در عرصه جهانی (متقی، ۱۳۸۶: ۱۰). در این دوره و همچنین در دوره ریاست جمهوری خاتمی سعی شد که تا حدودی بین محیط فکری-ادراکی و محیط عملیاتی سیاست خارجی هماهنگی ایجاد شود. درواقع، در این دوره از سیاست خارجی، سیاست توسعه‌گرایی دوره قبل تداوم یافت، با این تفاوت که مباحث سیاسی و فرهنگی در این فرایند جایگزین محوریت اقتصاد در دوره قبل گردید. این گفتمان با دال مرکزی «پیشرفت» و «تعامل سازنده با جهان»، تأکید خود را بر جذب سرمایه‌گذاری خارجی، ثبات سیاسی، ارتباط با تجارت جهانی و نهایتاً رفاه اجتماعی (به‌عنوان زنجیره هم‌ارزی این گفتمان) می‌گذارد.

رشد و توسعه اقتصادی هر کشوری زمانی تحقق می‌یابد که سرمایه‌گذاران از امنیت اقتصادی کافی برخوردار باشند و بتوانند به مرحله بازدهی برسند. امنیت اقتصادی درواقع مهم‌ترین عامل تعیین‌کننده در تصمیم‌گیری سرمایه‌گذاران برای ورود به فعالیت‌های اقتصادی در هر کشور محسوب می‌شود (زمانی، ۱۳۹۳: ۳۵). براساس رتبه‌بندی‌های جهانی، ایران در میان ۱۹۰ کشور، جایگاه ۱۲۸ را به خود اختصاص داده است؛ جایگاهی که نشان می‌دهد ایران محیطی چندان امن و مطلوب برای سرمایه‌گذاری اقتصادی نیست. طبیعی است که در چنین شرایطی، سرمایه‌گذاران و تجار تمایل چندانی به فعالیت اقتصادی در ایران نخواهند داشت و این وضعیت می‌تواند زنگ خطری جدی برای آینده کشور باشد. زیرا کشورهایی که قادر به جذب سرمایه خارجی و انجام فعالیت‌های اقتصادی سودمند نیستند، بیش از دیگران در معرض خطر انزوا قرار می‌گیرند. از سوی دیگر ورود به عرصه توسعه اقتصادی و بهره‌گیری از فناوری‌های نوین، به‌طور اجتناب‌ناپذیر مسائل گسترده‌تری همچون فرهنگ مدرن، دموکراسی، آزادی و نسبت آن‌ها با دین و نهادهای دینی را مطرح می‌سازد. تلاش برای ارائه الگوی مناسب توسعه، زمینه‌ساز شکل‌گیری گفتمان‌های متنوع در میان جریان‌های فکری و سیاسی ایران شد. سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در این

دوره بر اصل بنیادین تنش‌زدایی تأکید داشت. این رویکرد در چهارچوب «عزت، حکمت و مصلحت» و با فاصله گرفتن از اولویت‌های آرمانی، در پی رفع سوء تفاهم‌های گذشته و پایان دادن به منازعات بین‌المللی بود. هدف اصلی، حرکت به سوی هم‌گرایی و همکاری همه‌جانبه و توجه به واقعیات نظام بین‌الملل برای تأمین امنیت ملی ایران بود (جعفری و جانباز، ۱۳۹۵). این هویت عمدتاً توسط نخبگان تکنوکرات، بوروکرات‌های دولتی، بخش خصوصی مدرن و حلقه‌های فکری دانشگاهی ساخته و ترویج می‌شود. دولت‌های دوره‌های سازندگی، اصلاحات و اعتدال، نمایندگان اصلی این گفتمان در سطح اجرایی بوده‌اند. از دیدگاه این هویت، «منفعت ملی» در گرو کاهش تنش در سیاست خارجی، رفع تحریم‌ها، عادی‌سازی، جذب سرمایه و تکنولوژی و تبدیل شدن به یک قطب اقتصادی و پذیرش هنجارهای بانکی و ترانزیتی در منطقه است. امنیت در این نگاه، محصول توسعه و رفاه اقتصادی است، نه پیش‌شرط آن.

رویکرد توسعه‌گرا که تجلی آن در سند چشم‌انداز ۱۴۰۴ یافت می‌شود، بر گفتمانی مبتنی بر «توسعه» و «پیشرفت» استوار است. این گفتمان از واژگانی چون «رشد اقتصادی پایدار»، «جامعه دانش‌بنیان»، «رقابت‌پذیری»، «بخش خصوصی»، «سرمایه‌گذاری خارجی» و «تعامل سازنده و مؤثر با جهان» تغذیه می‌کند. در این نگاه، ایران یک «کشور عادی» با پتانسیل‌های عظیم اقتصادی است که برای شکوفایی نیازمند پیوستن به نظم اقتصادی جهانی و رعایت قواعد آن است. هدف این بازتعریف، جلوگیری از افول گفتمانی و حفظ موقعیت هژمونیک در فضای سیاسی کشور بود. در تعریف این گفتمان از نظام بین‌الملل نیز، نظام جهانی به‌عنوان «منع نقشه‌ای جدید» در نظر گرفته می‌شد. گفتمان تعامل‌گرا نه تنها به بازنگری در نگرش نسبت به نهادها و سازمان‌های بین‌المللی پرداخت، بلکه مبانی سیاست خارجی مانند اصل «نه شرقی نه غربی» را نیز مورد بازتعریف قرار داد. این اصل نه به‌عنوان انزوا و قطع ارتباط با شرق یا غرب، بلکه از یک سو به‌مثابه تأکید بر استقلال و مقاومت در برابر قدرت‌های جهانی (چه غربی و چه شرقی) و از سوی دیگر، به‌عنوان باور به برابری و یکسان‌انگاری تمام کشورها و تنوع‌بخشی به روابط خارجی، فارغ از موقعیت جغرافیایی‌شان، تفسیر شد. این گفتمان با تکیه بر نگرش خاص خود به هویت نظام سیاسی داخلی و ساختار بین‌المللی، کوشید با طرح راهبردهایی مانند «گفت‌وگوی تمدن‌ها»، نگاه سنتی حاکم بر گفتمان‌های پیشین را در موضوعاتی همچون امنیت، سیاست، اقتصاد و روابط خارجی دگرگون کند. این سیاست‌های اعلامی، بستری را برای گسترش حداکثری روابط استراتژیک با بازیگران منطقه‌ای در خلیج فارس، آسیای مرکزی و قفقاز،

همچنین گفت‌وگوی مستقیم با کشورهای اروپایی و تعامل غیرمستقیم با آمریکا فراهم آورد (ازغندی، ۱۳۸۵: ۱۱). مفهوم تحول اقتصادی در بازهای کوتاه‌مدت، تصویری خوش‌بینانه بود که نمایندگان این رویکرد ترسیم می‌کردند. حسن روحانی در سخنرانی انتخاباتی خود (۱۳۹۲/۰۳/۱۸) با اشاره به شرایط دشوار اقتصادی گفت: «هوا بس ناجوانمردانه سرد است و من می‌خواهم به شما جوانان عزیز بگویم برنامه من نجات اقتصاد کشور است؛ اقتصاد ما امروز نیازمند نجات است». این گفتمان در رقابت سیاسی تلاش کرد با مفصل‌بندی جدید، عناصر و دال‌های شناور تازه‌ای را وارد عرصه کند یا دال‌های پیشین را برجسته سازد. مسعود نیلی مشاور اقتصادی رئیس‌جمهور در سال ۹۵ بر ضرورت دستیابی به رشد پایدار اقتصادی تأکید می‌کند و معتقد است اقتصاد ایران باید به‌طور متوالی رشد مثبت را تجربه کند. به باور او، عواملی که در گذشته کمتر مورد توجه قرار گرفته‌اند - مانند تقویت بخش خصوصی و گسترش تعامل با جهان - می‌توانند نقش مهمی در تحقق این هدف ایفا کنند (نیلی، ۱۳۹۵). از نگاه نمایندگان این رویکرد رشد پایدار زمانی محقق می‌شود که هنجارهای تعامل و بخش خصوصی در ذهنیت سیاست‌گذاران و ساختار قدرت پذیرفته و بازتولید شوند. در این رویکرد تعامل با قدرتهای جهانی و منطقه‌ای امکان‌پذیر تلقی می‌شد و تحریم‌ها مقطعی و قابل مدیریت فرض می‌شدند. در نگاه این گفتمان نوعی خوش‌بینی درخصوص ادغام ایران در اقتصاد جهانی وجود داشت که در عمل با واقعیت‌های محیطی از قبیل بی‌ثباتی منطقه‌ای، تشدید تحریم‌ها، مسدود ماندن عضویت در نهاد‌های جهانی و ... هم‌خوان نبود. توسعه‌گرایان ساختار را فرصت معنا کردند، اما این معنا با الزامات محیطی منطبق نشد و ابزارهای لازم برای تحقق اهداف سند چشم‌انداز محقق نگردید.

۳-۲. هویت انقلابی-مقاومتی: گفتمان بقا و استقلال

این هویت، که ریشه‌های عمیق‌تری در تاریخ جمهوری اسلامی دارد، بر گفتمان «مقاومت» و «استقلال» در برابر تهدیدات خارجی استوار است. فرهنگ گفتمانی انقلاب اسلامی به‌عنوان نظامی معنایی، تأثیر مستقیمی بر فرهنگ گفتمانی و دال‌های گفتمان سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران داشته است. این گفتمان با مفاهیمی چون «استکبارستیزی»، «مقاومت فعال»، «امنیت پایدار»، «عمق استراتژیک» و «اقتصاد مقاومتی» تعریف می‌شود. تجربه ایران از دوران جنگ تحمیلی و مسابقه تسلیحاتی موجود در خاورمیانه و تداوم حضور نظامی آمریکا در غرب، شرق

و جنوب کشور، ایران را در مسیر اتخاذ سیاست بازدارندگی در حوزه دفاعی قرار داده است. ساختار منطقه‌ای و بین‌المللی در دوره اجرای سند، به‌ویژه مداخله نظامی کشورهای فرامنطقه‌ای در خاورمیانه، تشدید رقابت‌های ژئوپلیتیکی و هویتی و منازعه هسته‌ای ایران با غرب به‌عنوان محیطی تهدید محور درک شد و این مسئله، به اولویت یافتن رویکرد امنیتی در سیاست خارجی انجامید و دال مرکزی این گفتمان استقلال و امنیت نظام تعبیر شد. همچنین این هویت، عدالت اجتماعی، حمایت از مستضعفین و اخلاق مداری را به‌عنوان اهداف اصلی توسعه مطرح می‌کند. رهبر انقلاب در بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی، عدالت را یکی از آرمان‌های اساسی و بنیادین انقلاب معرفی کرده‌اند. ایشان تحقق عدالت را «شرط ضروری برای دستیابی به تمدن نوین اسلامی» دانسته‌اند (خامنه‌ای، ۱۳۹۸). از این منظر توسعه صرفاً رشد اقتصادی نیست، بلکه باید به تعالی انسان و جامعه اسلامی منجر شود. زنجیره هم‌ارزی این گفتمان عبارت‌اند از استقلال، خودکفایی، توان نظامی و عدالت اجتماعی. این هنجارها باعث می‌شود که سیاست‌هایی مانند مقاومت در برابر فشارهای بین‌المللی (مانند تحریم‌ها) و پرهیز از وابستگی اقتصادی به قدرت‌های غربی، حتی اگر هزینه‌های اقتصادی بالایی داشته باشد، منطقی و درست تلقی شود و یا در راستای عدالت اجتماعی، سیاست‌های حمایتی مانند پرداخت یارانه‌ها یا تأکید بر محرومیت‌زدایی در برنامه‌های توسعه را توجیه می‌کند.

همچنین در این رویکرد نگاه به شرق به‌عنوان ساختاری کم‌تر مداخله‌گر و قابل اتکا در برابر فشار غرب و موازنه‌ساز در برابر آمریکا (Ehteshami and Zweiri, 2007) مورد توجه قرار گرفت. سیاستی که می‌تواند منجر به کاهش آسیب‌پذیری در برابر تحریم‌ها و حفظ هویت و استقلال گردد. این تعبیر از رابطه با شرق متمرکز بر همکاری‌های نظامی، ژئوپلیتیک و سیاسی (به‌عنوان حامی سیاسی در ساختار بین‌المللی) بود و کم‌تر به بُعد اقتصادی می‌پرداخت.

علی‌رغم این‌که در دنیای کنونی مهم‌ترین مؤلفه تعیین‌کننده قدرت کشورها در نظام بین‌الملل اقتصاد است و مهم‌ترین بعد سند چشم‌انداز ۱۴۰۴ توسعه اقتصادی است، به‌دلیل درک تهدیدمحور از شرایط بین‌المللی، الگوی اقتصادی پیشنهادی این گفتمان اقتصاد مقاومتی است که برای افزایش تاب‌آوری و مقاومت کشور در برابر شوک‌ها و فشارهای خارجی، به‌ویژه تحریم‌ها، طراحی شده است. این رویکرد بر کاهش وابستگی به خارج، تکیه بر مزیت‌های تولید داخلی و دستیابی به خوداتکایی تأکید دارد. اساس این دیدگاه بر این فرض استوار است که کشور همواره در معرض فشارهای

سیاسی و اقتصادی از سوی نظام سلطه قرار دارد و باید ساختارهای اقتصادی خود را برای مقابله با این شرایط آماده کند. در این دیدگاه، تحریم‌ها نه تنها یک تهدید، بلکه فرصتی برای شناسایی نقاط ضعف، ایجاد هم‌بستگی ملی و تبدیل فشارها به موتور محرک رشد تلقی می‌شوند (موسوی و لهراسبی، ۱۳۹۹: ۴۸۸). همان‌گونه که آیت‌الله خامنه‌ای اشاره داشتند که: «اگر مسئولان هوشیارانه عمل کنند می‌توان با استفاده از شرایط تحریم، اقتصاد کشور را از وابستگی به نفت که عامل مهم بسیاری از مشکلات است، نجات داد» (خامنه‌ای، دیدار با فرماندهان نیروی هوایی ۱۳۹۸/۱۱/۱۹). این کار مستلزم مدیریت عقلانی و مشارکت عمومی است. اهداف کلان اقتصاد مقاومتی عبارت‌اند از: ایجاد اقتصادی «درون‌زا» (متکی بر ظرفیت‌های داخلی) و درعین‌حال «برون‌نگر» (دارای تعامل با اقتصاد جهانی)، حرکت به سوی اقتصاد دانش‌بنیان، شکل‌گیری اقتصادی مردمی، عدالت‌محور، شفاف و سالم و کاهش وابستگی درآمدی کشور به صادرات نفت خام. به‌طور خلاصه، اقتصاد مقاومتی یک راهبرد برای مقابله با بحران‌هاست که هدف آن خنثی‌سازی فشارها و تبدیل چالش‌ها به فرصت‌های پایدار است (شقایق‌شهری و کریم، ۱۳۹۵: ۶۴). در این راستا رتبه ۱۲۸ ایران در جذب سرمایه‌گذاری، نه فقط یک شاخص اقتصادی، بلکه بازتابی از ادراک جهانی نسبت به ایران است؛ ادراکی که در تعاملات هنجاری و سیاسی ساخته و بازتولید می‌شود.

از نگاه نظریه‌پردازان این دیدگاه، «منفعت ملی» در وهله اول حفظ بقا و استقلال نظام سیاسی است. ابزارهای تحقق این منفعت شامل بازدارندگی نظامی (توان موشکی)، تقویت متحدان منطقه‌ای (محور مقاومت) برای دور نگه داشتن تهدید از مرزها و دستیابی به خودکفایی اقتصادی برای مقاومت در برابر فشار تحریم‌هاست. «عمق استراتژیک» یکی از کلیدی‌ترین ارکان این سیاست است. منطق آن این است که برای جلوگیری از کشیده شدن جنگ و ناامنی به داخل مرزهای ایران، باید خط دفاعی را صدها یا هزاران کیلومتر دورتر از مرزهای فیزیکی کشور تعریف کرد. این الزام نیازمندی‌هایی دارد مثل ایجاد و حمایت از گروه‌ها و دولت‌هایی که اهداف مشترک یا دشمنان مشترک با ایران دارند. این متحدان به‌عنوان خط اول دفاعی عمل می‌کنند. به لحاظ فنی و تکنولوژیک نیز با تمرکز بر سرمایه‌گذاری مستمر در تحقیق و توسعه برای افزایش برد، دقت و قدرت موشک‌ها و پهپادها و ایجاد مجتمع‌های نظامی-صنعتی بزرگ و خودکفا برای تولید این تسلیحات، بدون وابستگی به خارج بوده است.

جدول ۱: جدول مفهومی تفاوت‌های گفتمان‌های حاکم

مؤلفه‌ها	گفتمان توسعه‌گرا	گفتمان مقاومت
دال مرکزی	پیشرفت، تعامل سازنده، رشد اقتصادی	استقلال، امنیت، مقاومت، بازدارندگی
زنجیره‌های هم‌ارزی	رشد اقتصادی، سرمایه‌گذاری خارجی، تجارت جهانی، ثبات سیاسی	امنیت نظام، عمق استراتژیک، بقا و استقلال
دال‌های شناور	آزادی (اقتصادی و علمی)، عدالت (رفاه اجتماعی)، امنیت (اقتصادی)	آزادی (رهایی از سلطه)، عدالت (ضد استکباری)، امنیت (نظامی)
هژمونی معنایی	نتوانسته معنای پیشرفت را تثبیت کند و به حاشیه رانده شده است.	معنای غالب امنیت و استقلال را تثبیت کرده است.

به‌عنوان مثال در حوزه بودجه دفاعی در دوره احمدی‌نژاد با تغییر جهت‌گیری به سمت مواضع امنیتی، بودجه دفاعی سالانه تا ۲۷ درصد رشد داشت این در حالی است که سهم بودجه دفاعی از بودجه کل کشور در دولت قبلی بین ۱۵ تا ۲۰ درصد بوده است (مرکز پژوهش‌های مجلس، ۱۳۹۰). همچنین در دوره رئیسی نسبت به دوره روحانی رشد قابل توجهی داشته که ناشی از اولویت دادن به امنیت در شرایط تنش‌های منطقه‌ای و سرمایه‌گذاری در فناوری‌های جدید (پهپاد، موشک‌های بالستیک) است. این ارقام نشان‌دهنده آن است که امنیت در ذهنیت تصمیم‌گیران به‌عنوان ارزش برتر بازتعریف شده و در قالب گفتمان مقاومت‌گرایی بازتولید شده است. به عبارتی سهم بودجه دفاعی از ۱۸ درصد در دوره روحانی به ۲۳ درصد در دوره رئیسی افزایش یافته است (مرکز پژوهش‌های مجلس). همچنین می‌توان به مقایسه بودجه دفاعی و عمرانی در دولت‌های مستقر در این دوره بیست‌ساله نیز پرداخت: سهم امور عمرانی در دوره روحانی ۲۸ درصد از کل بودجه را شامل شده درحالی‌که در دوره احمدی‌نژاد و رئیسی این رقم به ترتیب ۲۳ درصد و ۱۸ درصد بوده است (مرکز پژوهش‌ها مجلس، ۱۴۰۳). این تفاوت‌ها صرفاً یک تصمیم اقتصادی نبوده، بلکه بازتابی از ادراک تهدید و بازتولید گفتمان مقاومت‌گرایی یا تعامل‌گرایی در سیاست داخلی و خارجی ایران بوده است. با توجه به آمار ذکر شده، افزایش بودجه دفاعی با کاهش بودجه عمرانی همراه شده است. در گفتمان مقاومت، مفهوم امنیت صرفاً به حوزه نظامی و بازدارندگی سخت محدود نمی‌شود، بلکه در چهارچوبی گسترده‌تر و چندلایه تعریف می‌گردد و امنیت را در پیوند با حفظ هویت فرهنگی، صیانت از ارزش‌های انقلاب و تداوم نقش تمدنی ایران

در محیط منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای درک می‌گردد. از این منظر، امنیت فرهنگی و امنیت تمدنی به‌عنوان مؤلفه‌هایی مکمل امنیت سخت عمل می‌کنند و مشروعیت و انسجام گفتمان مقاومت را تقویت می‌سازند. این گفتمان از مجرای مؤلفه‌هایی چون تعیین هویت جمعی و تحدید مرزهای هویتی، تقویت استثناگرایی ایرانی، عدالت‌طلبی، معنابخشی و الهام‌دهی، انترناسیونالیسم اسلامی (امت‌گرایی)، اولویت صلح و امنیت و شهادت‌طلبی بر فرهنگ استراتژیک ایران تأثیر گذاشته است (شیراوند و پیشگاهی‌فرد، ۱۴۰۴: ۱۶۹).

درمجموع این نگاه، توسعه اقتصادی را امری مطلوب می‌داند، اما استقلال، امنیت و اصول انقلابی تقدم دارند. حفظ استقلال یک منفعت بزرگ‌تر از دستیابی به رشد اقتصادی از طریق ادغام کامل در اقتصاد جهانی است. بدین ترتیب هر دو گفتمان ممکن است بر توسعه و امنیت و استقلال تأکید کنند؛ اما دال‌های شناور در هر یک از آن‌ها معنای متفاوتی می‌یابد. امنیت برای یکی در سرمایه‌گذاری و امنیت اقتصادی است و برای دیگری در امنیت نظامی و استقلال سیاسی.

جدول ۲: چرخه تغییر گفتمان‌ها

دوره ریاست جمهوری	دال مرکزی	زنجیره هم‌ارزی
دولت خاتمی (۱۳۷۶-۱۳۸۴)	گفت‌وگوی تمدن‌ها- تنش‌زدایی	جامعه مدنی، توسعه سیاسی، چندجانبه‌گرایی، تعامل سازنده، اعتمادسازی، ادغام در اقتصاد جهانی
دولت احمدی‌نژاد (۱۳۸۴-۱۳۹۲)	عدالت انقلابی- مقاومت فعال	مقاومت، هویت انقلابی، استقلال، سیاست هسته‌ای، بازدارندگی، مقابله با سلطه
دولت روحانی (۱۳۹۲-۱۴۰۰)	اعتدال- تعامل سازنده با جهان	برجام، تنش‌زدایی، ادغام اقتصادی، توسعه‌محوری، چندجانبه‌گرایی، دیپلماسی اقتصادی
دولت رئیسی (۱۴۰۰-۱۴۰۳)	عدالت- مقاومت فعال و نگاه به شرق	مقاومت فعال، امنیت منطقه‌ای، استقلال ساختاری، تقویت عمق استراتژیک

علی‌رغم تمام تفاوت‌های هویتی، این دو دیدگاه در دو منظومه جدا نیستند و هم‌زمان در نهادهای مختلف قدرت حضور دارند. نهادهای مختلف (رهبری، دولت، مجلس، سپاه، شورای عالی امنیت ملی) هرکدام حامل بخشی از گفتمان‌ها هستند. این چندمرکزی بودن ساختار تصمیم‌گیری در ایران در کنار تغییرات دوره‌ای دولت و

عدم تداوم در عرصه روابط بین‌المللی موجب می‌شود که سیاست خارجی نه بازتاب یک گفتمان واحد، بلکه نتیجه تعامل، رقابت و چانه‌زنی میان حاملان گفتمان‌های مختلف و برآیند تعامل و رقابت میان نهادهای دولتی، امنیتی و تقنینی است که هر یک حامل بخشی از گفتمان‌های رقیب‌اند. در نهایت این چرخش‌ها و عدم استمرار، امکان تحقق اهداف سند چشم‌انداز را مسدود کرده است و سیاست خارجی ایران را به ساحت کنشی-واکنشی و غیرپایدار سوق داده است. این دوگانگی هویتی موجب ایجاد تضاد در عرصه دیپلماتیک ایران شده و امکان تدوین یک سیاست خارجی منسجم و استراتژیک را تضعیف کرده است (مولایی و همکاران، ۱۴۰۴: ۱۴۹).

۴. هژمونی معنایی گفتمان‌ها

تحلیل گفتمان سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران نشان می‌دهد که دو گفتمان توسعه‌گرای تعاملی و انقلابی-مقاومتی، اگرچه در سطح مفهومی و ارزشی واجد تفاوت‌های بنیادین هستند؛ اما در عمل در یک رابطه دیالکتیکی و پویا قرار دارند. سیاست خارجی ایران نه محصول حذف یکی و غلبه کامل دیگری، بلکه نتیجه برهم‌کنش مستمر، چانه‌زنی معنایی و ترکیب‌پذیری گزینشی میان این دو نظام معنایی است؛ به‌گونه‌ای که با ارائه الگوهایی همچون «عزت، حکمت، مصلحت» یا «تعامل عزتمندانه» تلاش کرده‌اند میان ضرورت‌های امنیتی و الزامات توسعه‌ای نوعی توازن ایجاد کنند. باین‌حال، این پویایی به معنای برابری قدرت گفتمانی دو سوی این دیالکتیک نیست. در چهارچوب نظری لاکلائو و موفه، هژمونی زمانی شکل می‌گیرد که یک گفتمان بتواند معنای مسلط از مفاهیم (چون امنیت، منافع ملی و نقش ایران در جهان) را تثبیت کند.

به‌دلیل درک متفاوت از فرصت‌ها و تهدیدات پیش‌رو (Jepperson, Wendt & Katzenstein, 1996)، نوعی واگرایی استراتژیک بین دو گفتمان اصلی حاضر در عرصه قدرت قابل شناسایی است که هرکدام در مقاطع زمانی خاص امکان هژمونی معنایی و به حاشیه راندن رقیب را به دست آورده‌اند و هویت در سیاست خارجی ایران، ماهیتی چندپاره و متناقض یافته است؛ چهارچوب تحلیلی هویت مقاومتی در برابر هویت تعاملی می‌تواند به فهم این پیچیدگی کمک کند. این دوگانگی هویتی امکان اتخاذ سیاست‌های منسجم و برنامه‌های بلندمدت را کمرنگ کرده است.

هم‌زمان باید به این نکته هم توجه داشت سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در چهارچوب یک ساختار نهادی چندمرکزی شکل می‌گیرد که در آن نهادهای دولتی،

امنیتی و تقنینی هر یک به طور مستقل در تعریف منافع ملی و جهت گیری های بیرونی نقش آفرینی می کنند. این پراکندگی نهادی موجب می شود سیاست خارجی نه محصول یک اراده واحد، بلکه برآیند تعامل و رقابت میان کنشگران حامل گفتمان های متفاوت باشد. از این منظر، تعارض میان اهداف توسعه محور سند چشم انداز ۱۴۰۴ و جهت گیری های سیاست خارجی، نتیجه تعارضات مفهومی، هویت ها و هنجارهای متفاوت است. اگرچه درک سیاست خارجی ایران، با عنایت به رویکرد سازه انگاری و تأکید بر تعامل ساختار و هویت (Wendt, 1992) مستلزم توجه به ابعاد معناسازانه آن است، اما ناکامی در رسیدن به اهداف سند چشم انداز را نمی توان تنها به عوامل داخلی فروکاست؛ بلکه باید نقش محیط منطقه ای و رقابت های پیرامونی (به عنوان عوامل ساختاری) را نیز در این ناکامی دخیل دانست. یافته های این پژوهش نشان می دهد که عرصه سیاست گذاری در ایران شاهد رقابت دو گفتمان رقیب بوده و تجربه تاریخی، الزامات امنیتی و محیطی نظام بین الملل (از قبیل فضای ژئوپلیتیکی خاورمیانه، حضور قدرت های فرامنطقه ای و تهدیدات قدرت های بزرگ)، به گونه ای پیش رفته اند که نوعی تنوع گفتمانی و چرخه هویتی را در حوزه سیاست خارجی ایجاد کرده است و هژمونی معنایی در دوره هایی در اختیار تعامل گرایان بوده و در دوره ای دیگر گفتمان مقاومت گرا توانسته هژمونی خود را بر عرصه سیاست خارجی فائق کرده و رقیب خود را در حاشیه قرار دهد. برخورد این دو هویت در عرصه های کلیدی سیاست گذاری ایران نتایجی به همراه داشته است. در زیر به برخی موارد مورد مناقشه این دو دیدگاه می پردازیم:

۴-۱. عضویت در سازمان تجارت جهانی

یکی از حوزه های مورد مناقشه بین دو گفتمان، عضویت ایران در سازمان تجارت جهانی بوده است که از منظر توسعه گرایی به عنوان فرصتی برای رشد اقتصادی از طریق ادغام در اقتصاد جهانی به آن پرداخته شد که می توانست امکان جذب سرمایه و فناوری و افزایش صادرات را فراهم کرده، به ایران کمک می کند تا از انزوا خارج شود و به بازارهای جهانی متصل گردد (جعفری ولدانی، ۱۳۹۶: ۱۷۶). این رویکرد با نگاهی خوش بینانه معتقد بود عضویت در سازمان های بین المللی باعث کاهش تنش، افزایش قدرت چانه زنی دیپلماتیک و کاهش احتمال انزوا و تحریم می شود. اما در مقابل گفتمان مقاومتی این سازمان را پروژه ای غربی برای سلطه اقتصادی و فرهنگی و در راستای از بین بردن استقلال کشور می داند. عضویت در این سازمان می تواند به افشای اطلاعات استراتژیک اقتصادی و آسیب پذیر کردن کشور در برابر تحریم ها منجر شود.

حفظ استقلال اقتصادی، حمایت از تولید داخلی و اقتصاد مقاومتی (مقابله با فشارهای خارجی) برنامه جایگزین این گفتمان است.

۴-۲. برجام

پرونده هسته‌ای ایران از مهم‌ترین مسائل و درعین‌حال طولانی‌ترین چالش‌های جمهوری اسلامی ایران در عرصه بین‌المللی بوده است. علی‌رغم صلح‌آمیز بودن این برنامه و عضویت ایران در «NPT»^۱ و تأکید رهبر نظام بر استفاده «صلح‌آمیز از انرژی هسته‌ای و حرام بودن تسلیحات هسته‌ای» (خامنه‌ای، ۱۳۸۸/۱۱/۳۰)، کشورهای غربی به دلیل تضادهای هویتی با جمهوری اسلامی ایران، نوعی تقابل را نسبت به برنامه هسته‌ای ایران پیش گرفتند و در نهایت با بردن پرونده هسته‌ای به شورای امنیت و بر ساخته کردن این ذهنیت که برنامه هسته‌ای ایران دارای اهداف نظامی است، آن را به‌عنوان تهدیدی برای صلح و امنیت جهانی معرفی کردند و در ذیل فصل هفتم منشور شورای امنیت قرار دادند و در سایه آن تا زمان رسیدن به توافق هسته‌ای در سال ۲۰۱۵، قطعنامه‌های متعددی را علیه ایران و برنامه هسته‌ای آن صادر کردند (مهدیان و همکاران، ۱۴۰۱). نهایتاً با برنامه جامع اقدام مشترک توافقی در این زمینه حاصل شد. گفتمان حاکم بر دولت وقت، برجام را «فرصتی تاریخی» برای تعامل سازنده، رفع تحریم‌ها و بازگشت به اقتصاد جهانی معرفی می‌کرد. از این منظر توسعه پایدار از مسیر توسعه اقتصادی و تعامل منطقه‌ای می‌گذرد. در مقابل، گفتمان هویت مقاومتی برجام را ابزار غرب برای مهار ایران می‌دانست و بیان می‌داشت که بدون امنیت، توسعه ممکن نیست. با کاربرد کلیدواژه‌هایی چون «نفوذ دشمن»، «بی‌اعتمادی به آمریکا»، «از دست دادن دستاوردهای هسته‌ای»، «معاوضه در غلتان با آب‌نبات» و «برجام، سندی پر از حفره» نسبت به آن بی‌اعتماد بود. اما با وجود این اختلاف‌نظرها رویکرد امنیت‌محور نیز به برجام متعهد باقی ماند و این خروج آمریکا از برجام و استمرار تحریم‌ها بود که روایت بی‌اعتمادی به دشمن را تثبیت کرد و هنجارهای امنیتی-ایدئولوژیک را به گفتمان غالب بدل ساخت. به‌نوعی می‌توان گفت الزامات ساختاری محیط بین‌الملل در امنیتی‌تر شدن انگاره‌های گفتمان استقلال و مقاومت محور نقش داشته است.

1. Nuclear Non-Proliferation Treaty

۳-۴. عضویت در گروه اقدام مالی ویژه

پیوستن به گروه ویژه اقدام مالی نمونه‌ای دیگر از برخورد مستقیم دو هویت است. از منظر هویت توسعه‌گرا، پذیرش استانداردهای FATF یک «الزام فنی و ضروری» برای گشایش اقتصادی و لازمه تعامل مالی با جهان است. حامیان این دیدگاه استدلال می‌کنند که بدون آن، حتی در صورت رفع تحریم‌ها، امکان تجارت و سرمایه‌گذاری وجود ندارد. در مقابل، هویت مقاومتی، این نهاد را یک ابزار نظارت و فشار سیاسی در ساختار بین‌المللی می‌داند که به دشمن اجازه می‌دهد شریان‌های مالی مقاومتی را شناسایی و قطع کند. آن‌ها این اقدام را مصداق «خودتحریمی» می‌دانند وزیر امور خارجه دولت دوازدهم معتقد است «موضع ما در مورد FATF روشن است جمهوری اسلامی ایران باید بتواند با بانک‌ها تعامل داشته باشد و ما در این زمینه نباید خود را تحریم کنیم» (ظریف، ۱۳۹۷). منتقدان عضویت در FATF معتقدند که پیوستن به این نهاد می‌تواند به معنای کاهش استقلال مالی و امنیتی کشور باشد. ریاست سابق مجمع تشخیص مصلحت نظام، این موضوع را مطرح کرد که «هم پالرمو و هم سی.اف.تی خطر امنیتی بالایی دارد، البته خطر سی.اف.تی برای امنیت بیشتر هم هست» (آملی‌لاریجانی، ۱۳۹۹). بلاتکلیفی چندین ساله این لوایح در مجمع تشخیص مصلحت نظام، نمادی از بن‌بست ناشی از این تقابل هویتی است که در آن، نگرانی‌های امنیتی-ایدئولوژیک بر الزامات اقتصادی فائق آمده است و تفاوت هویتی و ایدئولوژیک با دیگر بازیگران نظام بین‌الملل و سرشت ساختارشکن سیاست خارجی ایران در قبال نظم مستقر موجبات شکل‌گیری نوعی انزوای ژئوپلیتیک مستمر را فراهم آورده است (مولایی و همکاران، ۱۴۰۴: ۱۳۰). نهایتاً گفتمان توسعه‌گرای تعاملی، با وجود تلاش برای عضویت در WTO، اجرای برجام و پیوستن به FATF، نتوانست هژمونی معنایی پیدا کند و الزامات اقتصادی و تعامل جهانی در برابر نگرانی‌های امنیتی و استقلال محور به حاشیه رانده شد.

درمجموع می‌توان گفت سیاست‌گذاری در عرصه‌های داخلی و خارجی عرصه منازعه دو گفتمان رقیب در ایران است که هر کدام اولویت‌های متفاوتی را بر عرصه سیاست خارجی ترسیم می‌کند. در حوزه هویتی ابعاد معناسازانه و هنجاری هر کدام از این رویکردها متفاوت بوده و هریک بر عناصر هنجاری خود تأکید کرده‌اند. بدین ترتیب امکان اتخاذ یک راهبرد منسجم و متداوم محقق نشده است. اعضای هر گفتمان تلاش کرده‌اند از منابع و ظرفیت‌های خود در سازمان‌ها و نهادهای ذی‌ربط جهت پیشبرد اهداف مورد حمایت خود استفاده کنند.

نتیجه‌گیری

این پژوهش نشان داد که ناکامی در تحقق اهداف سند چشم‌انداز ۱۴۰۴ و تضاد آن با سیاست خارجی امنیتی ایران، بیش از آنکه یک شکست در برنامه‌ریزی یا یک انتخاب استراتژیک ناموفق باشد، نتیجه یک شکاف هویتی و ساختاری در جمهوری اسلامی ایران است. سیاست خارجی کشور در یک تعلیق گفتمانی میان آرمان «توسعه» و الزام «مقاومت» گرفتار آمده است. تضاد میان دو گفتمان نه صرفاً یک اختلاف استراتژیک، بلکه رقابتی بر سر معنابخشی به دال‌های مرکزی و شناور است.

چهارچوب نظری سازه‌نگاری به ما اجازه داد تا دریابیم که «منفعت ملی» در ایران یک مفهوم واحد و مورد اتفاق نیست، بلکه عرصه رقابت دو تعریف هویتی متضاد در سطح نخبگان است. فقدان افق‌های مشترک، هسته‌های اعتقادی متفاوت، ارائه ابزارهای متفاوت و بازنمایی‌های مختلف از تهدیدات و فرصت‌های محیط بیرونی، منجر به جهت‌گیری متضادی شده که اتخاذ یک راهبرد مستمر را به تعویق انداخته است. سیاست خارجی نیازمند ثبات گفتمانی است؛ اما سیاست‌های مبتنی بر امنیت و اقتصاد مقاومتی در مقابل راهکارهای تعامل محور، الزامات متفاوتی را به نهادهای درگیر سیاست‌گذاری تحمیل کرده که پیشبرد هم‌زمان توسعه و مقاومت را ناممکن ساخته است. در فرایند چرخش‌ها و جهت‌گیری‌های ناهمخوان، شاخص‌های هویتی، ایدئولوژیک و هنجاری دستخوش بازتعریف دائمی می‌شوند، به گونه‌ای که دیگر نمی‌توان از یک مسیر ثابت سخن گفت. امنیت پایدار شرط لازم برای پیشرفت اقتصادی و توسعه موزون کشور است. توسعه پایدار نیز زمینه‌ساز گسترش و تقویت و ارتقای امنیت ملی و اجتماعی است. رابطه این دو مقوله بسیار ظریف و حساس است و تلفیق این دو در بسترسازی هر یک برای دیگری ضرورتی اجتناب‌ناپذیر است.

تا زمانی که این شکاف هویتی حل‌وفصل نشود و یک هویت ملی منسجم‌تر که بتواند میان الزامات توسعه اقتصادی و امنیتی موازنه‌ای پایدار برقرار کند، شکل نگیرد، به نظر می‌رسد هرگونه برنامه توسعه در آینده نیز با سرنوشتی مشابه مواجه خواهد شد. آینده سیاست‌گذاری کلان در جمهوری اسلامی ایران، در گرو نتیجه این تفاوت معنایی و هویتی خواهد بود. تقویت و ترویج روایات متوازن و منصفانه از هویت فرهنگی و تمدنی به دور از خوش‌بینی یا بدبینی‌های افراطی می‌تواند به ایجاد هم‌گرایی پایدار در طیف‌های مختلف کمک کند. در نهایت باید توجه داشت که این دو گفتمان در یک طیف قرار دارند و شدت و ضعف تفاوت آن‌ها بسته به شرایط سیاسی داخلی و بین‌المللی تغییر می‌کند. بنابراین یک رویکرد تلفیقی که الزامات هر دو طیف را پوشش

دهد می‌تواند به ایجاد توازن بین توسعه و امنیت کمک کند. این امر نیاز به هماهنگی نهادی میان دستگاه‌های امنیتی و اقتصادی دارد. بازتعریف دال مرکزی و توافق بر سر دال‌های شناور و ایجاد یک منشور هویت ملی تلفیقی با رویکردی غیرتقابلی شامل اصولی از قبیل کرامت، رفاه، اقتدار و قانون‌مندی می‌تواند در این زمینه راهگشا باشد. بنابراین ایجاد سازوکارهای پایدار جهت جلوگیری از ناپایداری و نوسان‌های گفتمانی ضروری است. امنیت و توسعه پایدار ناظر بر درکی جامع است که بر پایه آن، به همه عوامل مؤثر سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و امنیتی در کنار یکدیگر و در تعامل با هم توجه شود. منافع ملی به جای این‌که امری مفروض باشد، باید به یک فرایند مشارکتی تبدیل شود. در نهایت توسعه را نه بدیل مقاومت، بلکه ابزار تقویت مقاومت ملی بازتعریف کرد و مقاومت را نه ضد توسعه، بلکه ضامن امنیت توسعه باز معنا کرد.

فهرست منابع

- ازغندی، علیرضا؛ فیروزآبادی، سید جلال (۱۳۹۴). *سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران: رویکردها و گفتمان‌ها*. تهران: انتشارات سمت.
- بشیریه، حسین (۱۳۸۲). *دیباچه‌ای بر جامعه‌شناسی سیاسی ایران: دوره جمهوری اسلامی*. تهران: نگاه معاصر.
- جعفری، علی‌اکبر؛ جانباز، دیان (۱۳۹۵). *تنوع گفتمانی در سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران و وجوه دیپلماسی نوین هسته‌ای*. فصلنامه پژوهش‌های راهبردی سیاست، (۲)۴.
- جلایی‌پور، حمیدرضا (۱۳۸۸). *جامعه‌شناسی جنبش‌های اجتماعی در ایران*. تهران: طرح نو.
- خرمشاد، محمدباقر؛ نجات‌پور، مجید (۱۳۹۴). *جریان توسعه‌گرایان لیبرال و توسعه پس از انقلاب اسلامی (با تأکید بر دولت)*. فصلنامه دولت‌پژوهی، ۱(۴)صص ۱۱۹-۱۵۶.
- خواجه سروی، غلامرضا؛ رادفر، فیروزه (۱۳۹۶). *تبیین تحول گفتمانی فرهنگ سیاسی: مطالعه موردی فرهنگ سیاسی ایران*. رهیافت انقلاب اسلامی، ۱۱(۳۸)، ۳-۲۲.
- دهقانیان، مجید؛ رومینا، ابراهیم؛ حافظ‌نیا، محمدرضا؛ قادری‌حجت، مصطفی (۱۴۰۴). *تبیین مؤلفه‌ها و ابعاد عمق استراتژیک ایران در غرب آسیا*. فصلنامه روابط خارجی، (۲)۱۷.
- شقایق‌شهری، وحید؛ کریم، محمدحسین (۱۳۹۵). *اقتصاد مقاومتی، درون‌زایی اقتصاد ایران و فساد مالی*. فصلنامه سیاست‌های راهبردی و کلان ویژه‌نامه اقتصاد مقاومتی، شماره ۴.
- شیراوند، صارم؛ پیشگاهی‌فرد، زهرا (۱۴۰۴). *مذهب و فرهنگ استراتژیک: مطالعه تأثیر مذهب شیعه بر فرهنگ استراتژیک جمهوری اسلامی ایران*. فصلنامه روابط خارجی، (۱)۱۷.
- صبوری، ضیال‌الدین؛ صالحیان، تاج‌الدین (۱۳۹۲). *آزمون‌پذیری نظریه سازه‌انگاری در بررسی سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در دولت‌های نهم و دهم (۱۳۹۱-۱۳۸۴)*. پژوهش‌های روابط بین‌الملل، ۱(۱۰).
- علایی، حسین (۱۳۹۱). *امنیت پایدار در سند چشم‌انداز بیست‌ساله جمهوری اسلامی ایران*. فصلنامه آفاق امنیت، ۵(۱۵).
- علی‌پور، حسن (۱۳۹۱). *موانع اجرایی شدن سند چشم‌انداز در نظام اداری ایران*. فصلنامه مدیریت دولتی، ۴(۱۰).

قانون برنامه چهارم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۸۳). مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی.

گزارش مرکز پژوهش‌های مجلس: «بررسی بودجه دفاعی ایران ۱۳۹۲-۱۳۸۴». متقی، ابراهیم (۱۳۸۶)، *جمهوری اسلامی و تحلیل گفتمان‌ها سیاست خارجی*، زمانه، شماره ۵۳.

متقی، ابراهیم؛ ملکی عزین‌آبادی، روح‌الله (۱۳۹۸)، *بازاندیشی در راهبر بازدارندگی با کاربست نظریه سازهانگاری*، فصلنامه علمی مطالعات بین‌رشته‌ای دانش راهبردی، ۱۰(۳۸).

مشیرزاده، حمیرا (۱۳۸۸)، *تحول در نظریه‌های روابط بین‌الملل*، تهران، سمت. معینی علمداری، جهانگیر؛ راسخی، عبدالله (۱۳۸۹)، *روش‌شناسی سازهانگاری در حوزه روابط بین‌الملل*، فصلنامه تحقیقات سیاسی و بین‌المللی، ۲(۴).

مکرمی‌پور، محمدباقر؛ دشتی، فرزانه؛ میرزایی، بیژن (۱۴۰۱) *بررسی گفتمان‌های دولت‌های پس از انقلاب اسلامی ایران ۱۳۹۲-۱۳۵۷*، فصلنامه دانشنامه علوم سیاسی، ۳(۷).

موسوی، سیدفضل‌الله؛ لهراسبی، امیر (۱۳۹۹)، *بررسی راهبردهای امنیت اقتصادی ایران با رویکرد اقتصاد مقاومتی و اهداف سند چشم‌انداز ۱۴۰۴*، سیاست‌های راهبردی کلان، ۸(۳).

مولایی، لیلیا؛ ارغوانی پیرسلامی، فریبرز؛ صالحی، سید جواد (۱۴۰۴) *موانع همکاری‌های استراتژیک در سیاست خارجی ایران: تحلیلی از منظر کلان‌نظریه‌های روابط بین‌الملل*، فصلنامه روابط خارجی، ۱۷(۲).

مهدیان، حسین؛ ترکاشوند، جلال؛ منیری، کامل (۱۴۰۱)، *تحلیل جایگاه بازدارندگی دفاعی در سیاست امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران در پرونده هسته‌ای*، فصلنامه علوم و فنون نظامی، ۱۸(۵۹).

نظری، حامد؛ امام‌جمعه‌زاده، سیدجواد؛ علی‌حسینی، علی (۱۴۰۰)، *هویت، گفتمان و سیاست‌گذاری جمهوری اسلامی ایران در جهان اسلام*، پژوهش‌های سیاسی جهان اسلام، ۱۱(۴).

نیلی، مسعود (۱۳۹۷). *اقتصاد ایران به کدام سو می‌رود؟*. تهران: نشر دنیای اقتصاد.

References

- Azghandi, A., & Firoozabadi, S. J. (2013). *Foreign policy of the Islamic Republic of Iran: Approaches and discourses*. Tehran: SAMT. . [In Persian]
- Bashirieh, H. (2003). *A preface to the political sociology of Iran: The Islamic Republic era*. Tehran: Negah-e Mo'aser. . [In Persian]
- Checkel, J. T. (1998). *The constructivist turn in international relations theory*. World Politics, 50(2), 324–348.
- Jafari, A. A., & Janbaz, D. (2016). *Discursive diversity in the foreign policy of the Islamic Republic of Iran and facets of new nuclear diplomacy*. Strategic Research in Politics, 4(16)93-120. . [In Persian]
- Jalaeipour, H. (2009). *Sociology of social movements in Iran*. Tehran: Tarh-e No . [In Persian].
- Jepperson, R. L., Wendt, A., & Katzenstein, P. J. (1996). *Norms, identity, and culture in national security*. In P. J. Katzenstein (Ed.), *The culture of national security: Norms and identity in world politics* Columbia University Press(pp. 33–75).
- Katzenstein, P. J. (1996). *The culture of national security: Norms and identity in world politics*. New York: Columbia University Press.
- Khorramshad, M.-B., & Najatpour, M. (2015). *The liberal developmental current and post-revolution development (with emphasis on government)*. Government Studies Quarterly, 1(4), 119-156. . [In Persian]
- Law of the Fourth Economic, Social and Cultural Development Plan of the Islamic Republic of Iran. (2004). Tehran: Majlis Research Center. . [In Persian]
- Majlis Research Center. (n.d.). *Review of Iran's defense budget (2005–2013)*. Tehran: Majlis Research Center. . [In Persian]
- Moeini Alamdari, J., & Rasekhi, A. (2010). *Constructivist methodology in international relations*. Political and International Studies Quarterly, 4, 183-214. . [In Persian]
- Moshirzadeh, H. (2009). *Transformation in theories of international relations*. Tehran: SAMT. . [In Persian]
- Motaghi, E. (2007). *The Islamic Republic and analysis of foreign policy discourses*. Zamaneh, 53, 112-128. . [In Persian]
- Motaghi, E., & Maleki Azinabadi, R. (2019). *Rethinking deterrence employing constructivist theory*. Interdisciplinary Strategic Knowledge Studies, 10(38), 257–284. . [In Persian]
- Mousavi, S. F., & Lohrasbi, A. (2020). *Iran's economic security strategies through a resilient economy and the 2025 Vision Document goals*. Strategic Macro Policies, 8(3), 482-508. . [In Persian]
- Nazari, H., Emamjomezadeh, S. J., & Hosseini, A. (2021). *Identity, discourse, and policymaking of the Islamic Republic of Iran in the Islamic world*. Political Studies of the Islamic World, 11(4), 23-47 . [In Persian].
- Nili, M. (2018). *Where is Iran's economy heading?* Tehran: Donya-e-Eqtasad Publishing. . [In Persian]

- Shaghghi Shahri, V., & Karim, M. H. (2016). *Resilient economy, endogenous Iranian economy, and financial corruption*. Strategic and Macro Policies Quarterly, 4 (Special Issue on Resilient Economy), 69–90. . [In Persian]
- Wendt, A. (1992). *Anarchy is what states make of it: The social construction of power politics*. International Organization, 46(2), 391–425.
- Wilmer, F. (2002). *The social construction of man, state, and war: Identity, conflict and violence in the former Yugoslavia*. London: Routledge.
- Alaee, H. (2012). *Sustainable security in the twenty-year vision document of the Islamic Republic of Iran*. Security Horizons Quarterly5(15). . [In Persian]
- Alipour, H. (2012). *Executive barriers to implementing the Vision Document in Iran's administrative system*. Journal of Public Administration, 2(10),91-110. . [In Persian]
- Dehghani Firouzabadi, S. J. (2014). *The Discursive Cycle in the Foreign Policy of the Islamic Republic of Iran: From the Bazargan Government to the Rouhani Government*. Tehran: Mokhtab Publishing. . [In Persian]
- Dehghanian,M, Rumina,E, Hafeznia,M, Ghaderi Hajat,M: Analyzing the Components and Dimensions of Iran's Strategic Depth in West Asia, Foreign Relation,17(2)69-98. . [In Persian]
- Ehteshami, A., & Zweiri, M. (2007). *Iran and the rise of its neoconservatives: The politics of Tehran's silent revolution*. London: I.B. Tauris.
- Khaje Sarvi, G., & Radfar, F. (2017). *Explaining the discursive transformation of political culture: A case study of Iran's political culture*. Islamic Revolution Studies Quarterly, 11(38), 3–22. . [In Persian]
- Mahdian, H., Torkashvand, J., & Moniri, K. (2022). *Analysis of the position of defense deterrence in the national security policy of the Islamic Republic of Iran in the nuclear case*. Quarterly Journal of Military Science and Technology,18(59). [In Persian]
- Mokremi Pour, M. B; Dashti, F; Mirzaei, B. (2022). *Analysis of the Discourses of Governments in the Islamic Republic of Iran After the Revolution (1979–2013)*. Encyclopedia of Political Science Quarterly, 3(7)28-50. . [In Persian]
- Molaei, L., Arghavani Pirsalami, F., & Salehi, S. J. (2025). *Barriers to strategic cooperation in Iran's foreign policy: An analysis from the perspective of grand theories of international relations*. Foreign Relations Quarterly, 17(2). . [In Persian]
- Shiravand,S, a Pishgahi Fard,Z: Religion and Strategic Culture: A Case Study of the Impact of Shiite Religion on the Strategic Culture of the Islamic Republic of Iran, Foreign Relation,17(1)165-190. . [In Persian]